

Kesit Akademi Dergisi

The Journal of Kesit Academy

ISSN: 2149 - 9225

Yıl: 3, Sayı: 8, Haziran 2017, s. 166-176

Yrd. Doç. Dr. Kayhan ŞAHAN

İstanbul Kültür Üniversitesi, Yeni Türk Edebiyatı, k.sahan@iku.edu.tr

METAFOR NE DEĞİLDİR?

Özet

Batı kaynaklı terminolojiden alınan “metafor”un, Türkçede geleneksel tasnif içine yerleştirilmesi ve kullanımında çeşitlilik oluşmuştur. Batıda, felsefe alanında temelleri atılan kavram, ülkemizde ise figüratif bir misyon yüklenerek mecaz, açık-kapalı istiare, ad aktarması, deyim aktarması, telmih gibi birçok terim yerine kullanılmış ve örneklendirilmiştir. Metafor için dilimizde birçok farklı tanım yapılmış olmasına rağmen henüz yeterince tartışılmamış ve yerine oturtulamamıştır. Buna rağmen Türkçede metafor; tezlere, makalelere kaynaklık eder bir hale gelmiştir. Tüm doğruları, yanlışları, tanımlamaları, örnekleme ve Türkçeleştirmeleri ile bu kaynaklar bütünü, bugün kavramın tanımlanabilmesi için öncelikle farklılıkların ayrıştırılması ve ayıklanması gereğini doğurmuşlardır. Bir başka deyişle metafor kavramı etrafında yapılan çok çeşitli isimlendirme, tanımlama ve örneklendirme deneyimleri “metafor ne değildir?” sorusunu beraberinde getirmiştir. Çalışma, bu soru çerçevesinde asıl sorunun cevabını aramaktadır.

Anahtar kelimeler: Metafor, Söz Sanatları, Retorik

WHAT METAPHOR IS NOT

Abstract

“Metaphor” – borrowed from Western terminology – has been embedded and used within traditional classification in Turkish in diverse ways. Metaphor, of which foundation was set within the field of philosophy in the West, undertook a figurative mission in Turkish, and it is used and exemplified as a substitute for simile, open/closed figures of speech, metonymy, synecdoche, and referencing.

Although various definitions have been made for metaphor in Turkish language, the concept of metaphor has not been fully discussed and established. However, metaphor has become a source for articles and dissertations written in Turkish. The combination of these sources - with all the rights and wrongs, descriptions, definitions, exemplifications, and Turkishifications - has generated a necessity to sort and distinguish the differences found among these sources to establish a common ground for the definition of the concept of metaphor. In other words, all the attempts that have been made to label, define and exemplify the concept of metaphor have brought along the question of "What is not metaphor?". This study aims to provide answers for the main problem within the realm of this question.

Keywords: Metaphor, Figure of Speech, Rhetoric

Giriş

Metafor kavramının tanımlamasına çalışılırken uğranılacak ilk durak "ne olmadığı?" sorusu üzerine yerleşmektedir. Bu durum aslında bunun bir soru değil sorun olmasından kaynaklanmaktadır. Öyle ki metafor için dilimizde yapılmış birçok farklı tanımlama henüz tartışılmamış, yerine oturtulamamışken tezlere, makalelere kaynaklık eder bir hale gelmiştir. Tüm doğruları, yanlışları, tanımlamaları, örneklemeleri ve Türkçeleştirmeleri ile bu kaynaklar bütünü, bugün kavramın tanımlanabilmesi için öncelikle farklılıkların ayrıştırılması ve ayıklanması gereğini doğurmuşlardır. Bir başka deyişle metafor kavramı etrafında yapılan çok çeşitli isimlendirme, tanımlama ve örneklendirme deneyimleri "metafor ne değildir?" sorusunu beraberinde getirmiştir. Kavramın savruk kullanımı, doğruları ve yanlışları, zihinlerde silikleştirmiş daha büyük hasarlar verecek olan kargaşanın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu durum metin üzerinde yarattığı probleminden çok uzun vadede retorik açısından yaratacağı problemlerle de tartışılmak zorunluluğu taşımaktadır. Metafor için yeterli hacme sahip olmayan sözlüklerin verdiği tanımları ve bunların kavramın dilimize geçişinde yarattığı problemleri görmek, bu temeller üzerine inşa edilmiş çalışmalardaki hasarın tespitini de kolaylaştıracaktır.

Sözlükler ve Metafor

Metafor, kendine felsefe alanındaki kullanımından edebiyata, matematiğe, psikolojiye, reklamcılığa kadar uzanan geniş bir kavramsal alan yaratmıştır. İnsan zihninin işleyişi ve dil ile doğrudan bağlantılı terim, sözlüklerdeki kısıtlı alanlarda açıklanmak için elverişli değildir. Hem İngilizce kaynaklarda hem de Türkçe kaynaklarda bu sorun tespit edilmiştir. Bir aktarma olması yönü ile ele alındığında benzetme üzerine temellendirilmek zorunda kalınmış ve örneklendirilmiştir.

Metafor kavramı, Yunanca meta (over, cross) ve pherein (to carry, bear) kelimelerinin birleşmesinden, "metapherein" den türemiştir. Bir İngilizce etimoloji sözlüğünde "transfer, özellikle de bir kelimenin anlamının (duyu, duygu, yön, eğilim) bir başka kelimeye transferi" (<http://www.etymonline.com>) şeklinde tanımlanır. Collins English Dictionary'de ise "Bir kelime ya da sözcük grubunun, deyişin; gerçeğe uygun bir benzerliği ima etmek için kullanılmadan bir obje ya da eylem ile ifade edilmesi. Örnek: O, savaşta bir aslandı." (Collins English Dictionary,

2009) şeklinde tarif edilir. Yine bir başka sözlükte “bir terim ya da ifadenin, bir benzerlik akla getirmek için bire bir tatbik edilemez bir şeyle ifade edilmesi. Örnek: Yüce bir hisardır bizim Tanrımız.” (Random House Dictionary, 2010) tanımı ortaya konulur. Cultural Literacy sözlüğünde de kavram “Bir şeyin ‘like’ ve ‘as’ (gibi) kullanılmadan başka bir şeye benzetilmesi. Örnek: Adam ama zayıf bir düdük (gibi), Yol ay ışığının kurdelesiydi.” (New Dictionary of Cultural Literacy, 2005) tanımıyla karşılaşılır. Son alıntılamanızı yapacağımız sözlükte ise “Bir şeyin ‘like’ ve ‘as’ (gibi) kelimeleri kullanılmadan, bir başka şeyin niteliklerine sahip olduğunu söylemek yoluyla tarif edilmesi. Örnek: gülümsemesinin ışıltıları (güneş ışığı), Ne kurbağa (gibi) bir adam şu!” (Dictionary of English, 1991) şeklindeki açıklamayı buluruz.

Sözlüklerin hemen tümünde benzetme (simile) ile karıştırılabilir ya da karşılaştırınız uyurması düşülmüştür. Yalnızca sözlük başvurularının bu konuda yanlıtlılığına örnek olması üzerine verilen uyarıyı dikkate aldığımızda Collins Dictionary’de simile maddesi altında ‘like’ ve ‘as’ kelimelerinin kullanımını genellikle şeklinde belirtmiştir. Dördüncü örneğimizi aldığımız New Dictionary of Cultural Literacy’de ise çoğu benzetme ‘like’ ve ‘as’ kullanılarak yapılr ifadesi ile karşılaşırız.

Metaforun dilimize geçişi aşamasında öncelikli olarak kavram, bildiğimiz başka terimlerle karşılaşmış daha sonra ise oluşturulmaya çalışılan yeni terminoloji içinde isimlendirilmeye çalışılmıştır. Bu noktada meydana gelen çeşitlilik elbette sözlüklere de yansımıştır.

Türk Dil Kurumu’nun yayınladığı *Türkçe Sözlük*’de kavram “metafor is. Fr. métaphore ed. İstiare.” (Türkçe Sözlük, 2005) şeklinde yer almıştır. TDK’nin internet üzerinden erişime açık olan *Büyük Türkçe Sözlük*’de kavram “metafor Fr. métaphore a. ed. Mecaz.” (<http://tdkterim.gov.tr>) olarak verilmiştir. *Yabancı Kelimelere Karşılıklar* (2002) isimli kitapta metafor maddesi “Fransızca métaphore (mecaz; istiare). Son zamanlarda gazetelerin sanat ve kültür sayfalarında sıkça gördüğümüz bu sözün karşılığı dilimizde zaten vardır: mecaz.” olarak değerlendirilir. Yine TDK’nin ağ üzerinden erişim tanıdığı iki sözlükte ise metafor şöyle tanımlanır: *Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü*’nde “metafor Fr. métaphore. Mecaz: “Ufff... Çok sarsıcı bir metafor bu!” -Buket Uzuner, *Uzun Beyaz Bulut* (Gelibolu), 228; “*Haklı bir tedirginlikle değerlendirdi onları Bülent; metafor yükü çeşitli dillere çevrilecek bir paragrafı andırmayan dilsel kılıfı beni yeniden masa başına götürdü.*” -Enis Batur, *Başkalaşım*, 324; “*Güzelim metafor: Pandora’nın kutusunda kalan tek dayanak sahiden de o mudur?*” -Enis Batur, *Başkalaşım* I-X, 195; “*Bu resimlerde hiçbir öykü anlatılmaz, hiçbir metafor yoktur, hiçbir simgeyle karşılaşılmaz.*” -Ferit Edgü, *Avni Arbaş*, 25.” (<http://www.tdkterim.gov.tr>) ve *Bilim ve Sanat Terimleri Ana Sözlüğü*’nde “Metaphor, Deyim aktarımı. Aralarında uzaktan veya yakından ilgi bulunan iki şey arasında bir benzetme ilişkisi kurarak, bunlardan birinin adını, geçici olarak kendisine benzetilen diğer şeyin adı ile karşılama olayı: ŞŞu karşımızdaki mahşer kudursa çıldırsa / Denizler ordu, bulutlar donanma yağdırsa / Değil mi ortada bir sine çarpıyor, yılmaz / Cihan yıkılsa emîn ol bu cephe sarsılmaz. (M. Akif Ersoy’dan); ŞHaydi arslanım göster kendini vb. Verilen örneklerde, insan kalabalığı bir ‘mahşer’e, cesur bir delikanlı ‘arslan’a benzetilmiştir. Bel-bayırı (İzmir), Karaburun (İzmir), Sırt düzü (Malazgirt-Muş) gibi yer adları da deyim aktarımı ile ilgilidir. Bir söz sanatı olarak edebiyattaki karşılığı istiare’dir. ‘Açık istiare’ (Osm. İstiare-i musarraha) ve ‘kapalı istiare’ (Osm. İstiare-i mekniye) olmak üzere iki türü vardır. Bu olayı, istiare türlerine paralel olarak dil

biliminde açık igretileme, kapalı igretileme terimleri ile karşılaşanlar da vardır. T.: istiare İng.: Metaphore Fr.: métaphore Alm.: Metaphor” (<http://www.tdkterim.gov.tr>).

Yalnızca TDK'nin yayınladığı sözlüklere bakıldığında dahi metafor kavramının karşılığı olarak “metaphor, istiare, mecaz, deyim aktarımı, igretileme” terimleri ile karşılaşmaktayız. İster kavram, kullanımı yaygınlaştıktan sonra tanımlanmış olsun, ister bu tanımlamalar yapıldıktan sonra kullanım farklılıkları ortaya çıkmış olsun, her durumda, bu konuda yapılacak değerlendirmeleri bulanıklaştıracaktır.

Türkçede Metaforun Kavramsal Alanı ve Sorunlar

Kavram için yeterli alana sahip olmadığını belirttiğimiz sözlüklerden yaptığımız alıntılardan, metaforun Türkçede sahip olduğu kavramsal alanı nasıl etkilediğine dair en çarpıcı örneklerden birine Yüksek Öğretim Kurulu – Ulusal Tez Merkezi internet sitesinde yapılacak bir veri araması ile ulaşılabilir. Tez dili olarak Türkçe seçilerek yapılan “metaphor” araması sonucunda karşımıza çıkan ilk 10 çalışmanın başlığındaki çeviri şu şekilde sıralanmaktadır: 1. teşbih, 2. metafor, 3. mecaz, 4. mecaz, 5. eğretileme, 6. istiare, 7. metafor, 8. eğretileme, 9. mecaz (metaphore, trope), 10. teşbih.¹

Metafor kavramı Türkçede kullanılmaya başlandığından itibaren edebiyat sahasında tanımlama ve örneklendirme gayretleri, elbette bilinen, daha önce tanımlanmış, örneklendirilmiş terimlerden yola çıkılmasını öngörmüştür. İstiare de denilse mecaz da denilse neredeyse aynı örnekler üzerinden açıklanmıştır. Daha da öte götürülerek açık istiare ve kapalı istiare tasnifi metaforun tasnifi haline getirilmiştir. Yeniden isimlendirilme çabaları sırasında da igretileme, eğretileme, deyim aktarması terimleri kullanılmaya başlanmıştır. Bu yeni isimlendirmeler altında ise istiaresinin tanımı verilmekle yetinilmeyip yukarıda bahsettiğimiz tasnif açık eğretileme, kapalı eğretileme gibi isimlendirmelerle sunulmuştur. Üstelik bu şekilde hazırlanmış birçok denemenin sonuna da “Türkçede(!) istiare, mecaz” gibi küçük(!) uyarılar konulmak zorunda kalmıştır.

Kavramın kullanımında da tanımlanmasında da birçok temel söylemini metaforlar üzerine kuran batı felsefesi çoğunlukla görmezden gelinmiştir. Dikkate alınmaya başlandığı son dönemde ise batı edebiyat dünyasının daha önceleri yaşadığı metaforun analogik algısı bizdeki çalışmalara sirayet etmiştir. Derrida'nın metafor kullanımı üzerine hazırlanan bir tezde (Yılmaz, 2007) batının o günkü durumu net olarak belirlenmiştir: “Metaforu olanaklı kılan söylem aynı zamanda felsefe ve metafiziği de olanaklı hale getiren bir söylemdir. Felsefeye temel kavramlarını ve kökenlerini veren dilin kendisi metaforlar üzerine oturmuştur. Felsefe tarihinde ideal olanın tarifi bir ayrımla başlamış ve ayrımı yaratan koşullar aynı zamanda metaforu da yaratan koşullar olmuşlardır. Kavramları ve teoriyi yaratan ideal olan, metafor vasıtasıyla açıklanmış ama kullanılan metaforların rolü tanımlanamamıştır. Bilakis metafor, retoriğin içinde tali olarak tanımlanmış ve felsefenin içindeki kurucu rolünün üstünden atlanmıştır. İdeal olanı metaforlar vasıtasıyla anlatan Platon, metaforu felsefi olmayanın alanına yerleştirirken, kullandığı aracın hesabını pek de verememektedir. Retoriğin yardımı ile Platon'a yaklaştığımızda ise ideal olanın da bir metafor olduğunu görürüz ve bu durumda, adeta elimizde kalan bir fazladan metaforla hesaplaşmak durumunda kalırız.”

¹ İçerikleri ile ilgili bir değerlendirme yapılmadığı için söz konusu tezlerin künye bilgileri verilmemiştir.

Özellikle son 50-60 yıl içerisinde batı, metafor üzerine sayısız çalışma ortaya koymaktadır. Felsefe alanında yaşanan tartışmalar ve gelişmelerin en yakın takipçisi, uygulayıcısı ise edebiyatçılar olmaktadır. Bugün bizde yapılan çalışmalar ise batının eski analogik zeminden gördüğü bir çeşit dilin süsü olan benzetme temelli metafor kavramının başarısız tespit denemeleri olarak kalmaktadır. Tanımlamalar ve örneklendirmeler de bu tespitler üzerinden gerçekleştirildiğinde kavram gittikçe flulaştığı gibi iyi bilinen istiare, mecaz gibi terimleri de yanı sıra sürüklemektedir. Felsefi açıdan temelleri oluşturan metaforun, retorikte tali olarak görüldüğü dönemden bugüne batı dünyasının dönüşümünü Derrida'nın 1994 yılında verdiği röportajdan (Derrida, 2008) yapacağımız alıntı ortaya koyacaktır: *"Burada yalnızca bir değinide bulunacağım çünkü mesele gerçekten aşırı derecede karmaşık. Yapıbozumun başlangıçta felsefe bölümlerinden çok edebiyat bölümlerine nüfuz ettiği doğruysa, bunun açık bir nedeni var: edebiyat teorisi, özellikle Amerika'da, kurumsal felsefe kayıtlarından daha çok aklın arkasındakinin ardına geçme girişimlerine ilişkin argümanları ve stratejileri dinlemeye istekli. Bu bölümlerin politikası bu anlamda daha felsefi."* (s. 195).

Birçok farklı kaynaktan farklı tanım ve örneklendirmelerini görebileceğimiz metafor üzerindeki anlaşmazlıklardan yalnız birkaç tanesini örnek olarak vermek istiyoruz. Metaforu, Deyim Aktarması olarak adlandıran Prof. Dr. Doğan Aksan (Tarihsiz) bu terim için öğretilmeyi de kullanır: *"Türk yazınında, çeşitlerinin genel adı olarak istiare terimi çok uzun süre kullanılmıştır"* (s.62) der.

Doğan Aksan'ın deyim aktarması şeklindeki adlandırmasını doğru bulmayan Nizamettin Uğur öğretilme ve istiare terimlerini daha uygun bulmaktadır (Uğur, 2003). Doğan Aksan'ın yukarıdaki tanımını üzerine verdiği o ne keçidir ve inatçı keçi örneklerini de haklı olarak eleştirir çünkü ilk örnekte benzeyen ikincisinde ise benzetme yönü bulunmaktadır. Uğur (2003) ise *Anlambilim* isimli kitabında öğretilme-metafor örneği olarak *"aslanlar düşmanı bozguna uğrattılar."* (s.90) ifadesini kullanır. *aslanları öğretilik, bozguna uğrattıları ise öğretilmede başka anlamlara kaymayı* engelleyici ipucu olarak gösterir. Oysa spor basınında *"aslanlar Avrupa'yı bozguna uğrattı"* cümlesini duyduğumuzda aslan bir spor takımına öğretilme olur. Yani bu örnekte eğer bir engelleyici varsa o da *düşman* olmalıdır. Bir makalesinde batının metafor görüşlerini üçe ayıran Nizamettin Uğur, benzetmenin iki temel ögesinden birinin sözden düşürülmesi, diğerinin sözde esas alınması yoluyla oluşan değişmeceyi esas almak gerektiği üzerinde durur. Benzetme, mecaz ve istiarenin ayırımına çalışırken kapalı öğretilme, ölü öğretilme vb. tasniflerin eleştirisini yapar (Uğur, 2004). George Lakoff ve Mark Johnson'ın *Metaphors we live by*² isimli kitabını Türkçeye kazandıran Gökhan Yavuz Demir ise bu kitabın başına yazdığı önsözde metaforla ilgili kendi görüşlerine ve kavramın Türkçeleştirilmesi konusundaki sorunlara da yer verir (Lakoff ve Johnson; çev. Gökhan Yavuz Demir): *"Yabancı kelimelere mutlaka Türkçe bir karşılık bulunması gerektiği inancı yanılğuların yanılğısıdır. Bu karşılık arayışlarının çoğu yetersiz ve yetersiz olduğu kadar da özensizdir. Özensizdir, çünkü bir kelimeye karşılık bulmakla iş bitmez, o kelimeyle aynı kökte türemiş akraba kelimelere de karşılık bulunmuş olmalıdır. Sözün gelişi, 'metafor'u 'öğretilme' diye karşılayanlar, kelimenin İngilizcedeki 'metaphorical', 'metaphorically' gibi şekilleri için acaba ne önere-*

² George Lakoff; Mark Johnson, *Metaphors We Live By*, University of Chicago Press, United States of America, 1980. (Afterword 2003 by The University of Chicago)

cekler! Ayrıca sanılanın aksine 'metafor'un Türkçe karşılığı 'istiare' yahut 'eğretileme' değildir." (s.12) İstiare ya da eğretilemenin önündeki kavramsallaşmamışlık engelini gören Demir, bu terimlerin metaforun özünü ıskaladığını da tespit etmiştir (Lakoff ve Johnson; çev. Gökhan Yavuz Demir): "Eğretileme, istiarenin kelime anlamının Türkçeye aktarılmasıdır: belirli bir süre sonra kaldırılacak olan, geçici, muvakkat; takma; iyi yerleşmemiş, yerini bulamamış; uyumsuz, yakışmamış; temelli olmayan; belli bir süre için; bir kelimenin anlamını geçici olarak başka bir kelime için kullanma; bir şeyi anlatmak için ona benzetilen başka bir şeyin adını eğreti olarak kullanma. Buradaki temel mantık, mecâz ifadelerin kavramsallaşmadığıdır. Zaten mecaz, Arapça 'yeri tecavüz' anlamına gelen 'câz' fiilinden türetilmiş mekân ismidir; yani kelimenin gerçek anlamının tecavüze uğrayıp başka bir anlamda kullanılmasıdır. Mecaz ifade sadece cümlede/kullanımda ortaya çıktığı için, kelimenin gerçek/kavramsal anlam kazanmadığı düşünülür: anlam ödünç alındığı, geçici olduğu için eğretileme yahut istiaredir. Ayrıca 'iğreti' kelimesinin Türkçede pejoratif anlamda kullanıldığını da hatırlarsak, bu anlamda 'eğretileme' yahut 'istiare'nin metaforun özünü ıskaladığını söyleyebiliriz." (s.12)

Bu noktada kavram üzerine farklı görüşler olabileceğine elbette ihtimal verdiğimizizi belirtmeliyiz. İlk itirazımız eğer bilindik terimlerden yola çıkılarak bir açıklama yapılacak ise örneklerin daha özenli, en azından bu yeni isimlendirme altında daha özgün, yeni olması ve mutlak doğruluğun gözetilmesi gerekliliği noktasına olacaktır. İkinci ve daha önemli konu ise bu farklı görüşlerin isimlendirme çabaları genişledikçe bizde yerli yerine oturmuş geleneğin terimlerini sarsabilecek olmasıdır. Yabancı dilden gelen bir terimin bizim yüzyıllardır kullandığımız bir kaç terimi birden yok etmesi mümkün hale getirilmektedir. Kavramın bu terimlerin hepsini birden kapsadığı varsayımı dahi ürkütücü olmalıdır bizim için zira çok daha önceden detaylandırdığımız bir terimin bugün gene ilk haline evrilmesi anlamını taşıyacaktır. Bir bütün halinde durum gözden geçirildiğinde bu tavır, bir yandan modern metinlerin yorumlanmasını, incelenmesini sekteye uğratarken bir yandan da geleneğin ardımızda ördüğü büyük duvara da sürekli su sızdırmaktadır. Son olarak da elbette akla gelen her yeni başlığın yanında düşülen bir dipnot ile klasik edebiyat sanatlarından birinin ismi ile açıklandığı çalışmaların, edebi sanatlar başlıklı kitaplardan farkının ne olduğu sorusu ve neden bu kitaplarda anlambilim başlığının kullanıldığı olmaktadır. Bunun tersi bir durumla da çokça karşılaşmak son dönemde şaşırtıcı olmamaktadır. İstiare ya da mecaz gibi bir başlık açıldığında dipnot olarak "batı retorğinde metafor" uyarısı görülmektedir. Hiç yadırganmayan bu yöntem sanki geleneksel olarak bizim yazım tekniğimizde tüm terimlerin İngilizcesini hatta köken bilgisini veriyormuşuz tavrıyla sürmektedir. Oysa teşbih için hiç bir yerde "simile" dipnotu ile karşılaşmak mümkün değildir. Bu durum dahi kavram üzerindeki sis bulutunun metinler üzerine çökmesidir.

Dilimize ve şiir dünyamıza dahli hususunda önceki yıllarda aynı kaderi paylaşmış imge benzer bir şekilde retorik terminolojimize de şiir incelemelerimize de yenilik getirmemiştir. İmge konusunda yapılmış çalışmalar da metaforla olduğu gibi klasik edebiyat sanatlarımızdan birkaçını birden hatta metaforla aynı sanatları kapsamaktadır. Doğan Aksan teşbihleri, istiareleri ve tüm tasarımları(!) imge sayarken (Aksan, 1995); Özdemir İnce (1983) "bütün yaklaştırma ve çağrışımları kaba çizgileriyle -ki yüzyıllar boyunca ince ince çizilmiş bir resmi kaba çizgilerle silüete çevirmek anlamına gelecektir bu- imge adı altında toplayabiliriz" der ve "mecaz, teşbih, istiare, Mürsel mecaz, kinaye, mübalağa, tezat, tenasüp vs(!) atasözleri ve deyişler"i (s.910-914) imge yapan

sanatlar ve imge etkisi(?) yaratacak sanatlar olarak tasnif eder. İmge konusunun burada açılmış olması ise metaforla bir araya getirildiğinde ileride doğuracakları sorunun büyüklüğünü ve bizde açacağı yaranın derinliğini tahmin etme hususunda hayli şaşırtıcı olduğunu düşündüğümüz bir örneğin bulunmasıdır (Alkan, 2005): “Bir varlık, bir nesne ya da bir düşün’ü çağrıştıran varlık ya da nesneye şiirde imge diyoruz. İmgenin de karşılaştırma ve eğretileme (métaphore) gibi türleri var. Karşılaştırmada benzeyen ve kendisine benzetilen varlık ya da nesne belirtildiği halde eğretilemede benzeyen eleman yer almaz. Bir örnek verelim. ‘yüzü eylül gibi sarı’ dediğimizde karşılaştırma yapmış oluruz, yüzün sarılığı eylül’e benzetiliyor. Oysa ‘eylül yüzlü kız’ dediğimizde bu bir eğretilemedir, benzeyen eleman yani sarı yer almaz.” (s. 608-609). Benzeyen ve kendisine benzetilen unsurlar belirtilerek yapılan karşılaştırmadan kasıt teşbihtir. O halde benzeyen elemanın yer almadığı eğretileme, açık istiare olmalıdır. Karşılaştırmaya örnek olarak verilen ‘yüzü eylül gibi sarı’ teşbihinden benzetme ilgisi, yönü çıkarılmış ancak Alkan, ‘sarı’nın benzeyen olduğu fikri ile örnekten çıkararak hem benzeyen hem de benzetilenin korunduğu ‘eylül yüzlü kız’ı eğretileme (métaphore) olarak göstermiştir. Ortaya çıkan durum ise özetle şudur: konu imgedir; metafor imgenin bir türüdür; metaforun Türkçe karşılığı eğretilemedir; eğretilemenin tanımı olarak açık istiare kullanılmıştır; benzetme yönü benzeyenin yerini almıştır, açık istiarenin örneği olarak teşbih verilmiştir.

Metaforun kavramsal alanının çizilmesinde yaşanan çeşitlilik, karmaşa ve bu durumun ortaya çıkardığı ya da çıkaracağı muhtemel sorunların tespitine çalıştığımız bu bölümde örneklemeyi, doğruluk-yanlışlık, haklılık-haksızlık gözetmeden yapıyoruz. Örneklem daha ziyade eldeki bulgurun telaşı ile seçilmeye çalışılmıştır zira pirinç ele geçse de duvardaki nemi almak için yeterli olamayabilir.

Cumhuriyet dönemi Türk şiir poetikası üzerine hazırlanmış bir tezde şu cümleler yer alır (Can, 2010): “Şiirin tezahür tarzından bahseden bu cümlelerde “teşbih” ve “istiare”nin nesre özgü telakki edilmesi önemlidir. Çünkü mecazlar sistemine dayanan söz sanatlarıyla sembolizmin pek bir ilgisi yoktur. Teşbih, teşhis, istiare ve alegori – bazılarının yerine metafor da kullanılabilir – gibi söz sanatları tabii bir varlığın dildeki simgesidir. Bu simge sayesinde somut veya soyut herhangi bir varlık kendi tabiatından farklı bir niteliğe kavuşturularak anlatılır. Bunun da temelinde ilgi kurma veya benzetme vardır. Doğal bir varlık, ya bir ilgiyle ya da benzerliğinden ötürü bir başka varlığın anlamını yüklenir” (s. 144). Görüldüğü gibi teşbih, teşhis, istiare ve alegori terimlerinden bazılarının yerine metaforun kullanılabilir olması belirsizlik ile değersizlik arasında gidip gelmektedir.

Mesnevî’nin Türkçe Şerhlerinde Ney Metaforu isimli bildirisinde Şener Demirel, belki de haklı olarak “Metafor/İstiare/Eğretileme/Sembol ve Ney/İnsan-ı Kâmil İlişkisi” (Demirel, 2007) başlığını açmak durumunda kalmıştır. Hem metafor hem de sembol için açıklamalar yapan Demirel metaforu “Klasik Batı retoriği istiareyi (metafor) kısaltılmış bir teşbih “comparasion” olarak kabul eder. Bu yönüyle istiare ile yakın bir ilgi içinde olduğu söylenebilir” (s. 152) şeklinde tanımlar. Terminolojideki sıkıntıyı dile getiren Demirel, klasik batı retoriğinin istiareyi kısaltılmış teşbih olarak kabul ettiğini söylemek zorunda kalırken istiareyi parantez içinde metaforla karşılar. Böyle bir durumda “istiarenin istiare ile” yakın bir ilişki içinde olduğunu söylemek de zorunluluk kazanmaktadır. Demirel bir paragraf ardından bu kez istiare ile metafor arasındaki farkı belirtir: “Bir başka ifade ile “bir değişmece (mecaz) çeşidi olarak eğretileme (istiare) ile

metafor arasındaki temel fark istiare/eğretilemenin “geçici, ödünç, sallantılı, eğreti bir durumu ifade etmesi (bir sözcüğün başka bir sözcüğün yerine geçmesi) metaforun ise kalıcı, köklü yeni bir anlamı ifade etmesidir.” (s. 152). Bildiride bir başka paragrafın konusu ise şöyledir: “Metafor/istiarenin benzetme ve mecaz sanatlarıyla yakından bir ilgisi olduğu gerçeği yanında “dinle neyden” ifadesinde de ayrıca çok açık bir şekilde teşhis-intak sanatı vardır. Burada yerinde bir tabir ile “ney”in bir kişileştirme metaforu” olduğunu belirtmek belki daha doğru bir yaklaşım olsa gerek” (s. 153). Çok açık bir şekilde teşhis-intak sanatı olduğunun belirtildiği noktada bir “kişileştirme metaforu”ndan söz etmenin neden daha doğru bir yaklaşım olduğunu da metinde buluruz: “Ney kelimesinin hangi terimle ifade edileceği hususu, önemli bir sorun iken, bir de bu terimin Türkçe olup olmaması gibi ikincil bir sorunla karşı karşıya gelmek de sorundur. Çünkü sembol, metafor, imaj gibi kelimeler batı, istiare ve mecaz gibi kelimeler ise doğu kaynaklıdır. Sadece eğretileme/eğretileme gibi Türkçe bir kelime var ki, o da kulağa çok hoş bir anlam çağrışımı bırakmamaktadır. Dahası neyin taşıdığı anlamı tam olarak yansıtmamaktadır. Ancak, bütün bu farklı anlamlandırmalara karşın, yine de neyin adlandırılması hususunda metafor veya istiarenin taşıdıkları özellikler itibariyle diğerlerine göre biraz daha öne çıktıklarını, bu yazıda da böylesine bir sonuç üzerine kullanıldığını belirtmek gerekir.” (s. 156). Bu noktada biz de başka önemli bir sorundan bahsetmeliyiz. Öncelikle “ney” kelimesinin bir “terimle ifade edilme(!)” çabası sorunu, “o terimin hangi dilden olduğu” ikincil sorununu hayli önemsizleştirmektedir. Kaldı ki ilk sorunu aştığımızı varsayarak kelimemiz “ney” olduğunda doğu kaynaklı bir terimin örneği, viyolonsel olduğunda batı kaynaklı bir terimin örneği olduğunu söylemek de mümkün olmayacaktır. Üçüncül sorunumuz ise “ney”i “ifade edebilmek için” adeta yarışan “terimler”in, diğer tüm terimler gibi kulağa hoş anlam çağrışımları bırakmak misyonu taşımamalarıdır ve birbirlerinden bu yöntemle ayrıştırılamayacaklarıdır. Terimlerin, doğu ya da batı kaynaklı olmaları, hangi dile ait oldukları, kulağa hoş gelmeleri yönleri ile birbirlerinin önüne geçtiklerini düşünmek başlı başına “ney”in hangi terim ile ifade edileceği sorununu gölgede bırakacaktır.

Tasavvuf dergisinin çeşitli sayılarında Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde ve İbnü'l-Arabî'nin Fusûsu'l-Hikem'indeki metaforların tespitini yapan Ahmet Ögke³ metaforla ilgili bir değerlendirmesinde şunları söyler (Ögke, 2007): “Öteden beri metaforlar, çeşitli din ve kültürlerde soyut kavramların bir tür ifâde aracı olarak kullanıla gelmiştir. Mecaz, istiâre, teşbih, kıyas, mesel, kinâye ve sembolik imgelem gibi edebî söz sanatlarını da içine alan metafor, daha çok şiir (poetik) ve belâgat (retorik) alanlarında kullanılan edebî bir sanat olarak görülmekle birlikte, felsefe ve düşünce alanında kendisine sıkça başvuru bir anlatım biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Fiziksel dünyânın ötesinde metafizik bir âlemi ve insanın zâhirinden çok iç dünyâsını (mânevî /rûhî yapısını) kendine temel konu edinen tasavvuf düşüncesi ve edebiyâtı alanında da soyut mânâları ifâde etmek için metaforik anlatım biçimine sıkça başvurulduğu görülmektedir. Bu anlatım tarzında, çoğunlukla görünür dünyâda yer alan motiflerden (tabiat, bitki, hayvan vb. unsurlardan) hareketle, duyu organlarıyla algılanıp tecrübe edilemeyen konular îzah edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda tasavvuf düşüncesinde “eşek” metaforu, genellikle “nefs/nefsânî hasletlerden kendini kurtaramamış kimse, gönlünü ve zihnini dünyâlıklarla, boş ve faydasız

³ Bkz: Ahmet Ögke, “Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde 'Öküz' Metaforu”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi*, S.22, 2008, s.9-22.; Ahmet Ögke, “İbnü'l-Arabî'nin Fusûsu'l-Hikem'inde Ayna Metaforu”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi*, S.23, 2009, s. 75-89.

söz ve duygularla dolduran kişi ve ilmiyle amel etmeyen âlim” gibi mânâlar ifade etmek üzere kullanılmıştır.” (s. 20). Ögke, örneklendirmelerinde çamura saplanıp kalmış eşek, şeyhini imtihan etmeye kalkışan mürid, sahibinden kaçan eşek gibi ifadeleri metafor olarak gösterir. Oysa Ögke’nin açıklamaları ışığında örnekleri okuduğumuzda öncelikle soyutun somutlanması konusunda bir sıkıntı göze çarpar. İkinci ve daha önemli unsur ise Ögke’nin de makalesinde yer verdiği eşeğin bilinen özellikleri ile müridin özelliklerinin benzerlik temelidir. Daha net bir söyleyişle örneğin şeyhini sınamak gibi müridin yapmaması gereken bir işi ancak eşek yapacağı için eşek oradadır. Ne eşek örneğinin bir yönü müridin yaptığını daha iyi anlamamızı ne de müridin varlığını bilmemiz eşeği daha iyi tanımamızı sağlayacaktır.

Sonuç

Metafor kavramından bahsedebilmek için öncelikli cevap verilmesi gereken sorunun “metafor ne değildir?” olduğunu düşündüğümüzü söylemiştik. Bunun gerekliliği muhitimize yeni taşınan komşumuzu eski, kırk yıllık ahbablarımızın yerine koyma arzumuzdan kaynaklanmaktadır. Amaç yeni komşuyu rahat ettirmek, ona eskileri anlatıp yeni şeyler paylaşmak değil, hayatımıza kaldığımız yerden yeni yüzlerle devam etmektir. Metafor kavramını, adeta tartışmanın dahi yersiz olabileceğini düşündürecek sayıda çalışmada görmek mümkündür. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu çalışma örneklerini verilen malumatı tartışmak üzere değil farklı kullanımları⁴ görebilmek adına alıntılıydık. Bizi bu durum karşısında hassas kılan ise isimlendirme ve tanımlama, tasnif çalışmalarının klasik edebiyat sanatlarımız üzerinden yapıldığında gelinebilecek ürkütücü zemini gözlemlememizdir. Yalnızca metafor terimi için değil batıdan gelen tüm terimler için benzer durumlar geçerlidir. Durum şunu göstermektedir ki batının ürettiği terminolojiyi koşulsuz kabul öncelik taşımaktadır, ancak alınan terimler bizim terminolojimizle karşılanmaya, açıklanmaya çalışılmaktadır, nihayet yeni terim “iğreti” de olsa eskisinden daha itibarlı olarak yerine oturmaktadır. Yalnızca metafor ve imge neredeyse bizim adeta yersiz yere tasnif ettiğimiz, detaylandırdığımız tüm edebi sanatlarımızı karşılamaktadır. Hatta metaforun da bir imge türü sayıldığını hatırladığımızda, bir gün Fuzuli’den Yahya Kemal’e, Aşık Ömer’den Edip Cansever’e dek binlerce örnek unutulurken; elimizde yalnızca her fırsatta kullandığımız örneğimiz arslan asker benzeri imgelerin(!) kalabilme ihtimali düşünülmelidir. Batıdan gerçekten öğreneceğimiz bir şeyler varsa bunları öğrenmenin ve edebiyat özetinde metne tekrar bakmanın gayretine girilmelidir. Metafor, metafor olarak kalmalıdır ve hakkı gerçekten teslim edilmek isteniyor ise bu birilerinin yerini alması için değil düzeyli bir medeniyet alışverişi amacıyla ve gerekçeli yapılmalıdır. Yeniden baktığımız metinler üzerinde tartışmaya ve yeni tasniflerin oluşturulmasına başlanmalıdır.

“Metafor nedir” sorusunu düşünmeden hemen önce son kez ne olmadığını toparlamak için belirtmeliyiz: metafor, bir edebi sanat değildir. Metafor retorik ürettiği bir terim değildir. Dolayısıyla kavramın bizde neden bir edebi sanat karşılığında kullanıldığı ya da daha ziyade toparlayıcı bir terim, adı konulmadığında “bunların hepsidir”, “bunlardan bazılarıdır”, “bunların hepsini kapsar” gibi ifadelerle genelleştirildiği açığa kavuşacaktır. Çünkü metafor, kendisine retorik ürettiği edebi sanatların tanım çerçevesinde ve tasnifinde yer bulamamaktadır.

⁴ Metafor kavramının farklı isimlendirmelerinin bir arada görülebileceği bir çalışma için: Ahmet Benzer, “Dil Bilimi Kaynaklarında Edebî Sanatların Kullanımı”, Turkish Studies, Volume 4/8 Fall, 2009, s. 725-746.

Klasik tasnifin arasında yeni bir yere oturmadığı için de dilsel kurulum yapısı düşünülerek -ki hataya zorlayacaktır-çerçevesi geniş tutulup listedeki bir kaç sanatın birden üzerine yapıştırılıverilmiştir. Metafor girmemesi gereken bir listenin içine sokulmaya çalışılmıştır. “Kâğıt”ların ebat ve gramaj tasnifinin yapıldığı bir çalışmaya “metin” başlığını ekleme çabası ne sonuç doğuracaksa bu deneme de onu doğurmuştur. “Metafor nedir?” sorusuna metafor bir edebi sanat değildir, kavramın temelleri önce dilde, felsefede daha sonra dil felsefesinde, toplum biliminde, psikolojide ve edebiyat sahası özeline inerse de anlam ve yorum biliminde ön kabulleri ile başlamak gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Aksan, Doğan, Anlambilim, Engin Yayınevi, 2.B., Ankara tarihsiz.
- Aksan, Doğan, Şiir Dili ve Türk Şiir Dili, Beta BasımYayı, İstanbul 1995.
- Alkan, Erdoğan, Şiir Sanatı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2005.
- Benzer, Ahmet, “Dil Bilimi Kaynaklarında Edebî Sanatların Kullanımı”, Turkish Studies, Volume 4/8 Fall, 2009, s. 725-746.
- Can, Adem, Cumhuriyet Devri Türk Şiir Poetikası (1923 – 1940), (Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum 2010.
- Demirel, Şener, “Mesnevî'nin Türkçe Şerhlerinde Ney Metaforu”, Türk Kültürü, Edebiyatı ve Sanatında Mevlâna ve Mevlevîlik” Bildiriler: 1, SÜMAM Yayınları, 2007, s. 149-191.
- Derrida, Jacques, Nietzsche'nin Şöleni, Derleme ve çeviri: A. Utku-M. Erkan, Otonom Yay. 2008.
- İnce, Özdemir, “imge ve serüvenleri”, Varlık, 1983, S. 910-914.
- Lakoff, George; Johnson, Mark, Metaforlar Hayat, Anlam ve Dil, çev. Gökhan Yavuz Demir, Paradigma Yay., İstanbul 2005.
- Lakoff, George; Johnson, Mark, Metaphors We Live By, University of Chicago Press, United States of America, 1980. (Afterword 2003 by The University of Chicago)
- Ögke, Ahmet, “İbnü'l-Arabî'nin Fusûsu'l-Hikem'inde Ayna Metaforu”, Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi, S.23, 2009, s. 75-89.
- Ögke, Ahmet, “Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde 'Har (Eşek)' Metaforu”, Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi, S.18, 2007, s. 19-41.
- Ögke, Ahmet, “Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde 'Öküz' Metaforu”, Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi, S.22, 2008, s.9-22.
- Uğur, Nizamettin, "Eğretileme mi Değişmece mi?", Ünlem, Ocak-Şubat 2004, sayı 3.
- Uğur, Nizamettin, Anlambilim Sözcüğün Anlam Açılımı, Doruk Yayıncılık, Ankara 2003.

Yılmaz, Çiğdem, Derrida'nın Metafor Kullanımı, (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2007.

Sözlükler

Collins English Dictionary - Complete & Unabridged 10th Edition, HarperCollins Publishers 2009.

Random House Dictionary, Random House, Inc. 2010.

New Dictionary of Cultural Literacy, Third Edition, by Houghton Mifflin Company 2005.

Dictionary of English, Longman House 1991.

Türkçe Sözlük, TDK, 10.b., Ankara 2005.

Yabancı Kelimelere Karşılıklar, TDK, 2.b., Ankara 2002.

<http://www.etymonline.com>

<http://tdkterim.gov.tr>